

16 Μεταφράζοντας κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες: νεολογισμοί και ορολογία

Κική Καψαμπέλη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι νεολογισμοί και η ορολογία αφθονούν στον σύγχρονο δοκιμιακό λόγο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Ο μεταφραστής καλείται σε συνεχή αγώνα για την απόδοσή τους, αντλώντας από την ελληνική γλώσσα στη διαχρονία της και εκμεταλλευόμενος τις γλωσσοπλαστικές της δυνατότητες, ώστε να επιτύχει μια μονολεκτική διατύπωση. Από την ιντελιγκέντσια μέχρι τον εκφετιχισμό και την αποφετιχοποίηση, από τον εσενσιαλισμό μέχρι την αποϊεροποίηση και τη διανοησιарχία, από τη διαφάνιση στη θεσιληψία, από το εικονιδιόγραμμα στην αξιολόγηση: το αναπόφευκτο ρήγμα σε σχέση με το κοινό νόημα, το οποίο προξενεί ένας νεολογισμός, δεν θα πρέπει να υπονομεύει την κατανόηση του κειμένου. Ο μεταφραστής υποβάλλει σε σκληρή βία την νέα ορολογία, καθώς έχει το προνόμιο να τη συναντά όχι σε κενό αέρος αλλά σε συμφραζόμενα σε όλη την έκταση του βιβλίου, κάτι που του επιτρέπει να την ελέγξει, να διαπιστώσει κατά πόσο ανταποκρίνεται στη χρήση την οποία της επιφυλάσσει ο συγγραφέας, κατά πόσο εκφράζει το πνεύμα και το γράμμα του. Με την έκδοση του βιβλίου, η νέα ορολογία παραδίδεται στο περισσότερο ή λιγότερο ειδήμον κοινό, το οποίο είναι και εκείνο που αποφασίζει, εντέλει, για την αποδοχή ή την απόρριψή της.

Translating Social Sciences and Humanities: Neologisms and Terminology

Kiki Kapsambeli

ABSTRACT

Neologisms and terminology abound in the contemporary discourse of social sciences and humanities. The translator is constantly called upon to achieve succinct one word formulations, drawing on the Greek language in its diachrony and exploiting its linguistic potential. Examples are numerous: from intelligentsia to defetishization, from essentialism to desacralisation and intellectualism, from transpiration to *prise de position*, from emoji to valorization. The inevitable rupture with respect to the common meaning that a neologism causes should not lead to jeopardizing comprehensibility. Translators subject the new terminology to severe scrutiny, since they have the privilege of encountering it not in a vacuum but in a book's context: this allows them to test it, to see whether it corresponds to the use which the author has reserved for it, whether it expresses their spirit and letter. With the publication of the book, the new terminology is handed over to the more or less expert public, who are the ones who ultimately decide whether it should be accepted or rejected.

0 Εισαγωγή

Στο παρόν συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία», θα καταθέσω την εμπειρία μου από τη μετάφραση γαλλικών δοκιμίων των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών του 20ού-21ου αιώνα, τα τελευταία τριάντα-τριανταπέντε χρόνια. Από τις μεταφράσεις αυτές θα αντλήσω παραδείγματα, δεδομένου ότι οι περισσότερες περιλαμβάνουν ποικίλα λεξιλόγια όρων, ανάλογα με τις απαιτήσεις του κάθε βιβλίου, καθώς και σημειώματα με επεξήγηση των μεταφραστικών επιλογών, ιδίως σε επίπεδο ορολογίας και νεολογισμών. Οι μεταφράσεις των ίδιων δοκιμίων στα αγγλικά και τα γερμανικά, με την προφανή συγγένεια της ορολογίας τους, ιδίως της αγγλικής, με έκαναν να συνειδητοποιήσω πόσο απαραίτητη είναι η σύνταξη χρηστικής ορολογίας και στα ελληνικά.

Με την ευκαιρία αυτή, θα ήθελα να αναφέρω ότι παρόμοια λεξιλόγια, συνταγμένα από μεταφραστές και συνοδευόμενα συχνά από διεξοδική αιτιολόγηση, ανευρίσκονται σε πολλές μεταφράσεις δοκιμίων διαφόρων γνωστικών κλάδων, πλούτος που παραμένει αθησαύριστος, κρυμμένος στις τελευταίες σελίδες των βιβλίων, χωρίς παρουσία στο Διαδίκτυο, με αποτέλεσμα ο καθένας μας να γυρεύει μόνος του, εκ νέου, λύσεις που ενδέχεται να έχουν ήδη προταθεί, αλλά τις αγνοούμε.

1 Η μία λέξη

Στους κόλπους μιας Εταιρείας Ορολογίας, είναι περιττό να επισημάνει κανείς πόσο σημαντική είναι η ανεύρεση μίας μοναδικής λέξης για την απόδοση ενός ξένου όρου. Ωστόσο, θεωρώ πως δεν είναι άσκοπη μια σύντομη αναδρομή από τη σκοπιά του μεταφραστή.

Παλαιότερα, οι μεταφράσεις δοκιμίων συνήθιζαν να υιοθετούν αυτούσια την ξένη ορολογία, μεταγράφοντάς την απλώς στα ελληνικά: ιντελιγκέντσια, προτσές, στρουκτούρα, κορπορατισμός, εσσενσιαλισμός, λεξιλόγιο που χαρακτήριζε όχι μόνο πολιτικά κείμενα και μπροσούρες λίγο πολύ επαναστατικές, αλλά και βιβλία φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας, ανθρωπολογίας, ψυχολογίας κ.ά. Θεωρώντας αυτή τη γλώσσα μαλλιαρή και τις μεταφράσεις παλαικές, αρχίσαμε να αντιστεκόμαστε στην υιοθέτηση ξενόφερτων όρων και να αναζητάμε έναν ελληνικό, λογιότερο τρόπο να τους αποδώσουμε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κουλτούρα (culture/culture/Kultur). Δοκιμάστηκαν πολλές λύσεις, κυρίως ο όρος πνευματικός πολιτισμός (σε αντίθεση με τον «τεχνικό» πολιτισμό για το civilization), έλαβαν χώρα εντονότατοι διαξιφισμοί, ώσπου να περάσει πια ο όρος στα ελληνικά και να ενταχθεί στη γλώσσα μας (λημματογραφείται ήδη από το 1972 στο Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών της UNESCO, αλλά πολύ αργότερα στα ερμηνευτικά λεξικά) δίνοντας στη συνέχεια τα κουλτουριάρης, κουλτουριάρικος (Τριανταφυλλίδης, 1998, Μπαμπινιώτης, 1998). Για να μη

μιλήσουμε για το «κουλτουριαραίος» στο Λεξικό της Ακαδημίας (2014), με την επισήμανση «συνήθως στον πληθυντικό». Με τα χρόνια κατακυρώθηκε και το πολιτισμικός, με -μ- και όχι με -τ-, για πολλές χρήσεις του *cultural*, με προεξάρχουσες τις πολιτισμικές σπουδές (*cultural studies*). Φάνηκε να δόθηκε κοινά αποδεκτή λύση, επήλθε μια κάποια συναίνεση, ησυχάσαμε. Έτσι τουλάχιστον νομίζαμε. Διότι, σχετικά πρόσφατα, η συζήτηση αναζωπυρώθηκε, σε πολύ ηπιότερους τόνους (έχουν αλλάξει οι καιροί), με την εμφάνιση του όρου *culturalism* (*culturalisme/Kulturalismus*): να τον πούμε κουλτουραλισμό ή μήπως, καλύτερα, πολιτισμικότητα (και πολυπολιτισμικότητα το *multiculturalism*), συγχέοντάς τον με την επίσης πρόσφατη *culturality*; Και δεν ξέρουμε τι μας μέλλεται ακόμα. Είναι πασιφανές, δεν ξεμπερδεύει κανείς εύκολα με την κουλτούρα και τα παράγωγά της.

Από την άλλη, διστάζαμε να αποδώσουμε μονολεκτικά τους ξένους νεολογισμούς. Η κυρίαρχη μεταφραστική πρακτική ήταν η περιφραση. Επί χρόνια γράφαμε «των σχέσεων», μέχρι να αποτολμήσουμε το σχεσιακός για το *relational/relationnel*, που ακολούθησε το συγκρουσιακός (*conflictual/conflictuel*). Γράφαμε απώλεια του ιερού χαρακτήρα αντί για αποϊεροποίηση (*desacralization*), μετατροπή/αναγωγή σε πράγμα αντί για πραγματοποίηση (*reification*). Με άλλα λόγια, δεν νιώθαμε τη σιγουριά ότι το γλωσσικό μας εργαλείο, η νεοελληνική δημοτική, με την προτίμησή της στην αναλυτική διατύπωση, ήταν σε θέση να εκφράσει με ακρίβεια τον σύγχρονο δοκιμακό λόγο με τη νέα του ορολογία.

Πλην όμως, η ορολογία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών γεννήθηκε για να δηλώσει, να περιγράψει συνοπτικά τα νέα κοινωνικά φαινόμενα που αναδύονται, τις ανεξερεύνητες ψυχολογικές κινήσεις που έρχονται στο φως (βλ. ψυχανάλυση), τις καινοφανείς πολιτισμικές τάσεις, τα σύγχρονα διακυβεύματα – όλα πρωτόφαντα σημεία ενδιαφέροντος για τους επιστήμονες, που επινοούν νέες λέξεις συμπυκνώνοντας τη σκέψη τους σε μια νέα διατύπωση, η οποία φέρει μέσα της, πέρα από την πνευματική πορεία του δημιουργού της, την όλη διακίνηση ιδεών, το όλο διανοητικό περιβάλλον και τις κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν στην παραγωγή της. Και αυτά τα χάνουμε αν αναλύσουμε τον όρο, αν διστάσουμε να εμπλουτίσουμε, αφενός την ελληνική γλώσσα με μία νέα, περιεκτική λέξη, αφετέρου το πολιτισμικό πεδίο με μία νέα, περιεκτική σκέψη. Χάνουμε, με δυο λόγια, και το γράμμα και το πνεύμα του πρωτοτύπου.

2 Γλωσσοπλασία

Σε αυτή τη μονολεκτική διατύπωση που αναζητάμε, έχουμε σύμμαχο τις γλωσσοπλαστικές δυνατότητες της ελληνικής. Τον στρουκτουραλισμό (*structuralism*) τον λέμε πια δομισμό, τον περσπεκτιβισμό (*perspectivism*) προοπτικισμό, τον ρασιοναλισμό (*rationalism*) ορθολογισμό, τον εσσηνσιαλισμό (*essentialism*) ουσιοκρατία, τον κορπορατισμό (*corporatism*) συντεχνιαρχία,

τον ιντελεκτουαλισμό (intellectualism) νοησιαρχία, τον νιουτραλισμό (neutralism) ουδετεροφιλία. Διαπιστώνουμε την πολυμορφία που διέπει τη μεταφορά των όρων σε -ism στην ελληνική γλώσσα, η οποία μας επιτρέπει να μην αναγάγουμε «τη μη αναγώγιμη μοναδικότητα μιας σκέψης στην ομοιομορφία μιας λογικής τάξης» (Bourdieu, 1999: 208), στην πανομοιότυπη, δηλαδή, κατάληξη σε -ισμός.

Αντίστοιχα και οι όροι σε -ation μπορούν να μεταφραστούν με πολλούς τρόπους πέρα από τη χιλιοχρησιμοποιημένη -ποίηση. Π.χ., με την πρόθεση εκ: εκκοσμίκευση (secularization), εκδημοκρατισμός (democratization), εξευφημισμός (euphemization)· με μια λέξη που να εκφράζει, με την κατάληξή της, τη διαδικασία προς (μια κατάσταση): αποπραγμάτωση (derealization)· με τον σχηματισμό σύνθετης λέξης: μηχανοργάνωση (informatization) κ.ά.

3 Το ρήγμα σε σχέση με το κοινό νόημα

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο συμπυκνωμένος νέος όρος προκαλεί κάποιο ρήγμα σε σχέση με το κοινό νόημα (το νόημα του κοινού νου), κάτι συχνά επιθυμητό από τον συγγραφέα, ο οποίος κινείται σε μια κόψη: δεν χρησιμοποιεί μεν τις λέξεις της καθημερινής γλώσσας, διότι έτσι διατρέχει τον κίνδυνο της παλινδρόμησης στο συνηθισμένο νόημα, ενώ εκείνος θέλει να ονοματίσει κάτι νέο, αλλά ταυτόχρονα κινδυνεύει να μη γίνει κατανοητός και η θεώρησή του να μείνει, τελικά, αμετάδοτη (Bourdieu, 1999: 202, σημ. 4). Επιδιώκει επομένως να μην υπονομευθεί η κατανόηση εξαιτίας αυτού του ρήγματος.

Αν διακατέχεται από ένα τέτοιο μέλημα ο συγγραφέας, πόσο μάλλον ο μεταφραστής του, ο οποίος επιπλέον, και με δεδομένη τη δυσφορία που προξενούν οι νεότευκτοι όροι, έχει να αντιμετωπίσει την κριτική για τις «περίεργες», τις ανοίκειες λέξεις που επινοεί ή χρησιμοποιεί, ξενίζοντας τον απλό αναγνώστη.

Ας σκεφτούμε όμως: υπάρχει πράγματι «απλός» αναγνώστης τέτοιων δοκιμίων; Η μετάφρασή τους, όπως και το πρωτότυπο, είναι επιστημονικός λόγος, εκφέρεται με όχημα έννοιες, κατά συνέπεια απαιτεί εξοικείωση, τριβή, σταδιακά κατακτημένη γνώση. Το γεγονός ότι ζούμε όλοι μας στον κοινωνικό κόσμο, για παράδειγμα, δεν σημαίνει ότι είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε διαμιάς τον κοινωνιολογικό λόγο *περί* του κοινωνικού κόσμου. Το γεγονός ότι έχουμε όλοι περάσει από την παιδική ηλικία, με τις συναφείς εμπειρίες, δεν σημαίνει ότι μπορούμε να κατανοήσουμε άνευ άλλου τινός τον ψυχαναλυτικό λόγο *περί* των παιδικών εμπειριών και της επιρροής τους στην ενήλικη ζωή. Ο μεταφραστής οφείλει να διακινδυνεύσει μια νέα ορολογία, στοχεύοντας ταυτόχρονα, όπως και ο συγγραφέας, στη νοηματική ενάργεια.

4 Περιπτώσεις νέας ορολογίας

Ας δούμε τώρα μερικές περιπτώσεις νέας ορολογίας, που άντλησα κατά τις αναζητήσεις μου, από την ελληνική γλώσσα στη διαχρονία της, άλλοτε με μεγαλύτερη, άλλοτε με μικρότερη επιτυχία, και μερικές φορές με αποτυχία.

4.1 Όταν ο ίδιος ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια δυσεύρετη, αν όχι ανεύρετη, λέξη

Παράδειγμα: **transparition**. Η λέξη δεν υπάρχει στα γαλλικά ή αγγλικά λεξικά και προέρχεται από το ρήμα *transparaître*, διαφαίνομαι, φαίνομαι μέσα από κάτι άλλο (*show through*). Τη συνάντησα στον κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Jean Baudrillard (2020), ο οποίος έχει γράψει επίσης ένα δοκίμιο με τίτλο *La transparence du mal* (*The transparency of evil / Transparenz des Bösen*), που στα ελληνικά έχει βγει, όπως είναι αυτονόητο, ως *Η διαφάνεια του κακού*. Αναζητώντας λύση, έπεσα πάνω σε μια εξαιρετικά διαφωτιστική συνέντευξη του συγγραφέα στο Διαδίκτυο (Baudrillard, 1991), όπου ερωτάται γι' αυτόν ακριβώς τον τίτλο. Λέει ο δημοσιογράφος: «Για να επανέλθουμε στον τίτλο σας, μιλάτε για διαφάνεια. Το κακό πρέπει να είναι διαφανές;» Απάντηση: «Συνήθως οι τίτλοι των βιβλίων μου δεν μου δημιουργούν πρόβλημα, αλλά γι' αυτό το συγκεκριμένο δεν μπορούσα να βρω κανέναν, τίποτα, μέχρι την τελευταία στιγμή. Στην πραγματικότητα, ο τίτλος εννοεί την *transparition* του κακού· δεν είναι η διαφάνεια του κακού, για να είμαι ειλικρινής. (...) Μπορεί να προσπαθήσει κανείς να εξορκίσει το κακό, αλλά η μέθοδος εμφάνισης [*apparition*] του κακού είναι η *transparition*. (...) Υπάρχει ένας τρόπος εμφάνισης και εξαφάνισης [*disparition*].»

Ακριβώς ο συσχετισμός με την εμφάνιση και την εξαφάνιση με οδήγησε στην κατασκευή της λέξης διαφάνιση για την απόδοση του *transparition*. Σημειωτέον ότι ο γαλλικός όρος δεν είναι δημιούργημα του Baudrillard. Ανευρίσκεται στον Henry Corbin (1903-1978), φιλόσοφο, θεολόγο, ιρανολόγο και καθηγητή Ισλαμικών Σπουδών στην *École Pratique des Hautes Études* του Παρισιού, ο οποίος αναφέρεται στην έννοια της θεοφάνειας και την εξηγεί ως μια Εμφάνιση (*Apparition*) που είναι η διαφάνιση (*transparition*) της θεότητας μέσα από τον καθρέφτη της ανθρωπότητας, κατά τον ίδιο τρόπο που το φως γίνεται ορατό μέσα από τη μορφή ενός βιτρό. Για τον Baudrillard, προσπαθούμε μεν να εξαφανίσουμε εκείνο που αποκαλεί κακό, όμως αυτό ξανακάνει την εμφάνισή του, με τον τρόπο της διαφάνισης, μέσα από πλήθος μορφές.

4.2 Όταν ο ίδιος ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια έκφραση ως ορολογία

Όταν δηλαδή της προσδίδει ειδική βαρύτητα, ένα ιδιαίτερο, καίριο νόημα, τονίζοντας συνήθως αυτή τη διάσταση γράφοντάς τη με πλάγια στοιχεία.

Παράδειγμα: **prise de position**. Τα κείμενα του κοινωνιολόγου Pierre Bourdieu τα διατρέχει η έννοια της, πλαγιογράμματης, *prise de position*, που σημαίνει, κατά λέξη, η πράξη του να παίρνω θέση για ένα ζήτημα. Υπάρχει η θέση, *position*, υπάρχει και η *prise de position* (Bourdieu, 1999). Στα ελληνικά λέμε τοποθέτηση, τοποθετούμαι για ένα ζήτημα, και πράγματι έτσι θα μεταφραζόταν, αν δεν υπήρχε στα γαλλικά λέξη γι' αυτό (*positionnement*, *position*) την οποία δεν επιλέγει ο συγγραφέας, διότι επιθυμεί να τονίσει την ενεργητική πράξη του λαμβάνω, τον δυναμισμό της. Κάτι τόσο σαφές, ώστε στην έγκριτη αγγλική μετάφραση (Bourdieu, 1991) ο όρος διατηρείται ως έχει, στα γαλλικά και πλαγιογράμματος – και λέω έγκριτη, επειδή στον αγγλικό τόμο συγκεντρώθηκαν για πρώτη φορά, ζώντος του συγγραφέα, δοκίμια που είχαν δημοσιευτεί στα γαλλικά σε διάφορα βιβλία και επιστημονικές επιθεωρήσεις, και με βάση το αγγλικό απάνθισμα έγινε και η ελληνική μετάφραση, από τα γαλλικά βέβαια (ο γαλλικός ομώνυμος τόμος εκδόθηκε πολύ αργότερα, μόλις το 2014). Ούτε στις γερμανικές μεταφράσεις χρησιμοποιείται ο τρέχων όρος για την τοποθέτηση, *Stellung*, αλλά προστίθεται και η λήψη της, *Stellungnahme*. Ξεψαχνίζοντας το *Αντίστροφο Λεξικό* της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2002), οδηγήθηκα στον νεολογισμό «θεσιληψία», κατά το αιμοληψία. Θεωρούσα τον όρο δική μου επινόηση, μέχρι που, δυο τρία χρόνια αργότερα, τον βρήκα σε άλλο γνωστικό κλάδο, στους *Καρτεσιανούς Στοχασμούς* του Χούσερλ (Husserl, 1994), σε μετάφραση του καθηγητή φιλοσοφίας Πάυλου Κόντου, η οποία είχε προηγηθεί κατά μία πενταετία και την ανακάλυψα τυχαία, όταν κλήθηκα να μεταφράσω φαινομενολογία και διάβαζα τη σχετική βιβλιογραφία. Η ανακάλυψη μου δημιούργησε ανάμικτα συναισθήματα. Πάντως, ήταν και παρήγορη: κάποιος άλλος είχε οδηγηθεί στην ίδια λύση.

4.3 Όταν επιχειρούμε να εξελληνίσουμε νέους όρους

Ειδικότερα, ξένους όρους οι οποίοι έχουν προλάβει να διαδοθούν, συνήθως αυτούσιοι στα αγγλικά ή μεταγγραμμένοι στα ελληνικά με την αγγλική τους προφορά.

Παράδειγμα: **emoticon/emoji**. Οι δύο όροι κίνησαν το μεταφραστικό μου ενδιαφέρον όταν τους συνάντησα στη γαλλική τους εκδοχή (Roy, 2024), δηλαδή με τους ενδεδειγμένους τόνους (*émoticône*, *émoji*). Αν ήταν γραμμένοι στα αγγλικά, αναγκαστικά θα τους έπαιρνα έτσι, αγγλιστί κι εγώ. Αλλά καθώς ήταν ενταγμένοι στη γαλλική γλώσσα, και παρά την κοινή λατινική υποδομή αγγλικής-γαλλικής, με προκάλεσαν να αναζητήσω ελληνική απόδοση. Απ' όσο γνωρίζω, στα ελληνικά οι δύο όροι παραμένουν στην αγγλική τους μορφή, είτε ως έχουν είτε με ελληνική γραφή (εμότζι, ίμοτζι, εμότικον), ή, πάλι, μεταφράζονται αδιακρίτως και ανακριβώς ως φατσούλες ή εικονίδια. Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινιστούν τα εξής:

Ο όρος *emoji* προέρχεται από ιαπωνική λέξη που σημαίνει εικονόγραμμα, σύνθεση από το *e*

(σχέδιο, εικόνα) και το mojǐ (γράμμα), και δηλώνει περισσότερο μια έννοια, μια ιδέα. Τα emoji μπορεί να είναι οι γνωστές, κυρίως κίτρινες, φατσούλες, αλλά και πληθώρα άλλων εικονογραμμάτων, όπως καρδούλες, παλάμες και δάχτυλα σε σημαίνουσες στάσεις, π.χ. ενωμένες παλάμες για παράκληση/ευχαριστίες, το σήμα της νίκης κ.ά. Επειδή στη γλώσσα του υπολογιστή κάνουμε λόγο όχι για εικόνες αλλά για εικονίδια, θεώρησα ότι ο όρος εικονιδιόγραμμα μπορεί να αποδώσει με ακρίβεια και πιστότητα το αγγλο-ιαπωνικό emoji.

Ο όρος emojiicon, τώρα, προέρχεται από σύνθεση δύο αγγλικών λέξεων, emotion (συναίσθημα, συγκινησιακή κατάσταση) και icon (εικόνα, εικονίδιο). Πρόκειται για εικονίδιο που εκφράζει συναισθήματα χρησιμοποιώντας χαρακτήρες του πληκτρολογίου, π.χ. :-) για το χαμόγελο. Δεν τα κατάφερα να βρω μονολεκτική απόδοση, και το μετέφρασα ως εικονίδιο έκφρασης.

Όπως βλέπουμε, οι δύο όροι, παρά την εντελώς διαφορετική καταγωγή τους, παρουσιάζουν έκδηλη μορφική συγγένεια στις λατινογενείς γλώσσες, με αποτέλεσμα και τα emoji να παραπέμπουν σε συγκινησιακή κατάσταση, κάτι που χάνεται σε οποιαδήποτε ελληνική τους απόδοση.

4.4 Όταν ελλοχεύει ο κίνδυνος παρανόησης, κάτι σύνηθες με ελληνογενείς λέξεις

Παράδειγμα: **liturgical** (liturgique/liturgisch). Αυτός που σχετίζεται με τη θεία λειτουργία (liturgy/liturgie/Liturgie). Ο όρος δεν είναι καθόλου αμφίσημος στα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά κ.ά., αλλά στην ελληνική γλώσσα δημιουργεί παρανόηση σε μη θρησκευτικά συμφραζόμενα, εφόσον ο λειτουργικός παραπέμπει αδιαμφισβήτητα στη function (fonction). Το ιερολειτουργικός φάνηκε να λύνει το πρόβλημα· αν μη τι άλλο, δεν είναι αμφίσημο.

4.5 Όταν προσπαθούμε να αποφύγουμε άλλον έναν όρο σε -ποίηση

Παράδειγμα: **naturalize/naturalization** (naturaliser/naturalisation), όταν χρησιμοποιούνται όχι με την έννοια της πολιτογράφησης κ.λπ., αλλά του καθιστώ κάτι φυσικό. Φυσικοποιώ/φυσικοποίηση είναι βέβαια οι πρώτες αποδόσεις που μας έρχονται στο μυαλό. Όμως, το αρχαίο ελληνικό ρήμα *φυσιώω* («διαθέτω τινά κατά φύσιν») και το ουσιαστικό *φυσίωσις* («φυσική τάσις, ροπή, χαρακτήρ») (Liddell & Scott, 1907), παρά τη σημασιακή απόκλιση, ήταν πειρασμός. Έτσι, αρχικά απέδωσα τους όρους στη νεοελληνική ως *φυσιώνω/φυσίωση* (Bourdieu, 1999). Με τον καιρό, προχωρώντας σε φιλοσοφικά κείμενα, τους εγκατέλειψα ως ενδεχομένως λανθασμένους, ενώ και η φυσικοποίηση, με την αυξανόμενη χρήση της, φαινόταν πια εντελώς φυσική.

4.6 Όταν ο ξένος όρος μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια στα ελληνικά με μία μόνο σύνθετη λέξη, παρότι αποτελείται από περισσότερες

Η ελληνική γλώσσα, ναί μεν δεν χαρακτηρίζεται από την ασυναγώνιστη ιδιότητα της γερμανικής να συγκροτεί σύνθετες λέξεις, προσθέτοντας απλώς τη μία δίπλα στην άλλη σιδηροδρομικών τω τρόπων και με μία ελάχιστη αλλαγή, όμως, όπως είδαμε και προηγουμένως, διαθέτει ευχέρεια στη διαμόρφωση συνθέτων, κάτι απολύτως αξιοποιήσιμο στην απόδοση της ξένης ορολογίας.

Γι' αυτή την περίπτωση, θα παρουσιάσω ένα εύκολο παράδειγμα και ένα δύσκολο.

Το εύκολο περιλαμβάνει πολλές εκφράσεις με το θέτω και είναι ειδικά γαλλικό: **mettre/mise en texte**, κειμενοθετώ/κειμενοθέτηση (Certeau, 2010), κατά το θεσμοθετώ/θεσμοθέτηση, αφηγηματοθεσία (**mise en récit**) (Certeau, 2010), κατά τη σκηνοθεσία (*mise en scène*), τυποθετώ/τυποθεσία για τα **mettre/mise en forme**, όταν το *forme* λαμβάνεται με την έννοια του τύπου και όχι της μορφής, οπότε θα μεταφραζόταν με τα γνωστά μορφοποιώ/μορφοποίηση (Bourdieu, 1999) κ.ά.

Το δύσκολο: (Le) **corps propre**. Το ίδιο σώμα. Όταν πρωτοσυνάντησα την έκφραση (Merleau-Ponty, 2005), μου ήταν σαφές ότι συνιστούσε όρο, και μάλιστα με ιδιαίτερη βαρύτητα στη φιλοσοφία του Merleau-Ponty και γενικότερα στη φαινομενολογία. Πρόκειται για ακριβή μετάφραση του γερμανικού «*der eigene Körper*» (*der Leib*). Χρησιμοποιείται χωρίς κτητική αντωνυμία, δεν είναι «το δικό του σώμα» (του υποκειμένου, εννοείται) ούτε, με εννοιολογική απόκλιση, «το ίδιο του το σώμα». Τέτοιες χαλαρές αποδόσεις μπορεί να γίνουν δεκτές σε απλούστερα, πιο τρέχοντα κείμενα, αλλά όχι σε ένα φιλοσοφικό δοκίμιο. Είναι ενδεικτικό ότι στα αγγλικά έχουν προταθεί διάφορες εκδοχές: *own body*, *one's own body*, *the body-subject*, *a body of its own*, *the body proper*, χωρίς καμία να επικρατεί καθολικά.

Όμως, το ίδιο σώμα δεν εντάσσεται εύκολα σε συνεχή ροή δημοτικής γλώσσας, ενώ στη γενική, για να μη γίνει παρανόηση, θα χρειαζόταν καταβιβασμός τόνου: του ιδίου σώματος· με δυο λόγια, δεν ήταν ευέλικτο. Ψάχνοντας εδώ κι εκεί, βρήκα στο Διαδίκτυο το «ιδίόσωμα», με ένδειξη ψ. (ψυχαναλυτικός όρος), στο *Γαλλοελληνικό Γλωσσάρι όρων του Κορνήλιου Καστοριάδη* (2007), που είχε συνταχθεί από τον συγγραφέα και τους μεταφραστές του βιβλίου του *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* ήδη από το 1978 (εκ των υστέρων είδα ότι περιλαμβάνεται στο τέλος της ελληνικής έκδοσης). Θεώρησα την απόδοση πολύ επιτυχή και εξαιρετικά εύχρηστη, πόσο μάλλον όταν ο σχηματισμός σύνθετης λέξης με το «ίδιος» δεν είναι καινοφανής, βλ. ιδιοπροφορά για το *accent* (Μπαμπινιώτης, 1998). Παρ' όλα αυτά, ο όρος φαίνεται να συναντά αντιστάσεις.

5 Η βάσανος

Οι μεταφραστές βρισκόμαστε σε κατ' εξοχήν πλεονεκτική θέση για να ελέγξουμε την ευστοχία της νέας ορολογίας, είτε την προτείνουμε εμείς είτε την έχουμε πάρει από άλλον, εν γνώσει ή εν αγνοία μας. Δεν έχουμε να κάνουμε με έναν όρο ξεκρέμαστο, έξω από συμφραζόμενα, σε κενό αέρος· αντίθετα, διαθέτουμε πολλές φράσεις στις οποίες εντάσσεται. Έχουμε όλη την άνεση να αντιληφθούμε πώς τον χρησιμοποιεί ο συγγραφέας και τι εννοιακό εύρος τού προσδίδει. Έτσι, υποβάλλουμε τον ελληνικό όρο σε σκληρή βάσανο σε όλη την έκταση του κειμένου, ώστε να ελέγξουμε κατά πόσο λειτουργεί, αν ταιριάζει, αν παράγει ένα αποτέλεσμα αντίστοιχο με του ξένου όρου. Επίσης, τον θέτουμε σε συσχέτισμό με άλλους όρους και, εν ανάγκη, προβαίνουμε σε διορθώσεις.

Παράδειγμα: Έχω επιλέξει, κατασκευάσει, μάλλον, τον εκφετιχισμό ως μετάφραση της **fetichization** (κατά τον εκδημοκρατισμό/democratization) και πορεύομαι ευτυχής και ικανοποιημένη που απέφυγα άλλον έναν όρο σε -ποίηση, που δεν είπα, δηλαδή, φετιχοποίηση. Όλα καλά, ώσπου ξεφυτρώνει η αντίστροφη διαδικασία, η defetichization (défétichisation). Αν θέλω να είμαι συνεπής, θα πω απεκφετιχισμός, εφόσον μάλιστα ο συνδυασμός των δύο προθέσεων (από/εκ) δεν είναι πρωτόγνωρος (βλ. απεκδύομαι, απεξάρτηση). Ωστόσο, η λέξη δεν παύει να είναι κάπως δύστροπη στην εκφώνησή της, φοβάμαι μήπως σκοντάψει αχρείαστα ο αναγνώστης, η επιλογή μου αρχίζει να παραπαίει, σιγά σιγά αποδυναμώνεται, η αποφετιχοποίηση, με τον εύκολο σχηματισμό της, караδοκεί πάντα και, τελικά, κατисχύει. Οπότε, είτε επανέρχομαι και αλλάζω σε όλο το κείμενο τον εκφετιχισμό σε φετιχοποίηση είτε, σε επόμενη μετάφραση, τον απαλείφω σιωπηρά προς όφελός της.

6 Η δημοσιοποίηση

Η κυκλοφορία του βιβλίου με τη νέα ορολογία δεν σηματοδοτεί και το τέλος της ενασχόλησής μας με αυτή. Το διακύβευμα τώρα είναι η αποδοχή της, που ελέγχεται είτε από όσες αντιδράσεις των αναγνωστών τύχει να φτάσουν ως εμάς είτε από τις κριτικές που γράφονται ή από σχόλια στο Διαδίκτυο – ή και από εμάς τους ίδιους, όπως είδαμε, όταν, με την προαγωγή των γνώσεών μας και την αποστασιοποίηση που φέρνει ο χρόνος, ενδέχεται να σκεφτούμε διαφορετικά τον όρο που προτείναμε κάποια στιγμή.

Αν ο νέος όρος εμφανιστεί σε άλλα κείμενα, πρωτότυπα ή μεταφρασμένα, και κάπως παγιωθεί, τότε έχει επιτελέσει τον σκοπό του και μπορεί πια να θεωρηθεί κατοχυρωμένος: εισέρχεται στο λεξιλογικό οπλοστάσιο της ελληνικής και, εν καιρώ, στα λεξικά της. Παράδειγμα, οι όροι αξιοδότηση και αξιοδοτώ για την ειδική έννοια των **valorisation/valoriser** (valorization/valorize)

ως απόδοση αξίας σε κάτι και όχι ως αξιοποίηση, αναβάθμιση κ.ά., που είναι οι συνήθεις μεταφράσεις (Bourdieu, 1999: 380, 3). Το ουσιαστικό καταγράφεται πλέον ως νεολογισμός σε διαδικτυακό λεξικό (*Βικιλεξικό*).

Αν δεν ξαναδούμε ποτέ και πουθενά τον νέο όρο, και πόσο μάλλον αν μας έρθουν μηνύματα πως αντιμετωπίζεται αρνητικά, δεν έχουμε παρά να τον εγκαταλείψουμε, κι ας συνεχίζουμε να πιστεύουμε στην επάρκειά του. Ένα άπαξ δεν μπορεί να αποτελέσει ορολογία αναφοράς – μπορεί ίσως να υποδείξει έναν δρόμο, προς τον οποίο θα κινηθούν άλλες, επιτυχεστέρες απόπειρες, περισσότερο πειστικές.

Ας δούμε ένα παράδειγμα, όπου δεν έχουμε να κάνουμε κυριολεκτικά με νέο όρο. Ήδη από το 1997 βρέθηκα μπροστά στις λέξεις **explicit-explicitation** με την έννοια του ρητού και σε στενή συσχέτιση μεταξύ τους, η οποία προκύπτει αβίαστα στις ρομανικές γλώσσες (*explicit-explicitation/explizit-explizitation* κ.λπ.). Στα ελληνικά, το επίθετο μεταφράζεται μεν στα λεξικά και με τις δύο του συγγενείς έννοιες, ρητός και σαφής, όμως για το ουσιαστικό έχουμε μόνο τα σχετικά με την εξήγηση/διασαφήνιση και καθόλου την πράξη τού να καθιστώ κάτι ρητό. Ξανά και ξανά εμφανίζονταν με αυτή την έννοια και άμεσα συνδεδεμένες οι δύο λέξεις, ξανά και ξανά διαπίστωνα πόσο υστερούσε η ελληνική μετάφραση, αποτυγχάνοντας να αποδώσει τη λεξική και εννοιακή τους συνάφεια. Όσπου, στο *Αντιλεξικόν* του Βοσταντζόγλου (1990), το επίρρημα *διάρρηδην* (το οποίο έχει διασωθεί, περιέργως, στα λεξικά της νεοελληνικής) με έκανε να σκεφτώ ότι κάτι τέτοιο ψάχνω, ένα ουσιαστικό που να εμπεριέχει το ρητός. Ρίχνομαι πάλι στην αναζήτηση, ξεκινώντας αυτή τη φορά από το *διάρρηδην*. Και όντως! Στο αρχαιοελληνικό λεξικό των Liddell-Scott βρίσκω το λήμμα *διάρρησις*, από τους Νόμους του Πλάτωνα: «σαφής εξήγησις, ορισμός σαφής» (Liddell & Scott, 1907), ερμηνεία σχεδόν πανομοιότυπη με της *explicitation*. Θρίαμβος! Χρησιμοποιώ πάραυτα τη λέξη απλώς προσαρμόζοντας την κατάληξη, *διάρρηση*, και εξηγώ την προέλευσή της στο *Μεταφραστικό Σημείωμα* (Bourdieu, 1999). Περιπτώ να επισημάνω ότι, αν η *explicitation* δεν σχετίζεται με το ρητός αλλά με το σαφής, οι υπάρχουσες μεταφράσεις την καλύπτουν.

Πέντ' έξι χρόνια αργότερα, συναντώ και πάλι τις δύο λέξεις με την έννοια του ρητού, και χρησιμοποιώ ξανά τη *διάρρηση*, επίσης με εξήγηση στο *Μεταφραστικό Σημείωμα* (Merleau-Ponty, 2005). Πέρασαν άλλα πέντε χρόνια και τις ξανασυναντώ, με την ίδια έννοια – αποτελούν προφανώς κοινό τόπο για τους Γάλλους διανοητές. Αυτή τη φορά, απλώς έβαλα τη λέξη στο *Λεξιλόγιο*, χωρίς να εξηγήσω την προέλευσή της (Certeau, 2010). Φυσικά, δεν μου είχε διαφύγει ότι δεν την έβλεπα πουθενά αλλού, όμως ήταν εξαιρετικά χρήσιμη και ήλπιζα πως κάπου κάποιος θα την ενστερνιστεί – βέβαια, θα ήταν μεγάλη τύχη να την ενστερνιστεί κάποιος, και

ακόμα μεγαλύτερη να φτάσει στ' αφτιά μου το χαρμόσυνο συμβάν. Ώσπου, έξι χρόνια μετά, όταν και πάλι την άφησα απροστάτευτη, εννοώ την κατέγραψα μόνο στο Λεξιλόγιο χωρίς επεξήγηση (Merleau-Ponty, 2016), ήρθε η κριτική σε ηλεκτρονικό περιοδικό φιλοσοφικών βιβλιοκρισιών: η διάρρηξη θεωρήθηκε «σχετικά εξεζητημένη» λέξη, που «μολονότι όχι άστοχη», προκαλεί «μάλλον αμηχανία» (Μουρίκη, 2017). Αυτό σήμανε για μένα τη λήξη της χρήσης της. Έχω πάρει την απόφαση, με βαριά καρδιά ομολογουμένως, να εγκαταλείψω αυτή την εύστοχη, αρχαιοελληνική λεξούλα. Οφείλω να σημειώσω, ωστόσο, ότι έκτοτε δεν έχω ξανασυναντήσει τον συσχετισμό *explicité-explicitation* με την έννοια του ρητού· ευτυχώς.

7 Επίλογος

Όπως έγινε φανερό, κατά τη μετάφραση των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών οι νεολογισμοί και η ορολογία είναι εκ των ουκ άνευ. Ο διαρκής αγώνας για την απόδοσή τους καταλαμβάνει τόσο μεγάλο μέρος της μεταφραστικής εργασίας, ώστε με κάνει ώρες ώρες να σκέφτομαι ότι διέφυγα μεν, ως απόφοιτη Νομικής, τη μαχόμενη δικηγορία, αλλά περιήλθα σε μια, κατά κάποιον τρόπο, μαχόμενη μετάφραση, και μάλιστα χωρίς να υπάρχει καν λέξη που να δηλώνει το συγκεκριμένο επιπλήδευμα, παρά μόνο περιφραστικά: το μεταφραστικό επάγγελμα, η μεταφραστική πράξη/πρακτική...

Ίσως ήρθε η ώρα να αναζητήσουμε έναν νεολογισμό, έναν όρο γι' αυτή την τέχνη.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ά. (2002). *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Βοσταντζόγλου, Θ. (1990). *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*.
- Baudrillard, J. (1991). « L'écriture m'a toujours donné du plaisir » στο *Le journal des psychologues* (89), Ιούλιος-Αύγουστος 1991, 45-49.
- Baudrillard, J. (2020). *Η συμβολική ανταλλαγή και ο θάνατος*. Νήσος.
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*, μτφρ. G. Raymond & M. Adamson. Polity Press.
- Βικιλεξικό*. Λήμμα «αξιοδότηση». <https://el.wiktionary.org/wiki/αξιοδότηση>
- Γαλλοελληνικό γλωσσάρι όρων του Κορνήλιου Καστοριάδη* (2007). <https://www.athens.indymedia.org/post/695027/>
- Certeau, M. de (2010). *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Σμίλη.
- Husserl, E. (1994). *Καρτεσιανοί στοχασμοί*. Ροές.
- Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών* υπό την αιγίδα της UNESCO (1972). Αρχισυντάκτες Gould J. & Kolb W.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Liddell H. & Scott R. (1907). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, μτφρ. Ξ. Μόσχος. Ι. Σιδέρης.

Merleau-Ponty, M. (2005). *Εγκώμιο της φιλοσοφίας και άλλα Δοκίμια*. Εκκρεμές.

Merleau-Ponty, M. (2016). *Φαινομενολογία της αντίληψης*. νήσος.

Μουρίκη, Α. (2017). «Μερλώ-Ποντύ: Φαινομενολογία της αντίληψης», στο *Κριτικά*, τχ. 2, http://150.140.160.55:8000/static/magazine/greek/2020/10/05/2017-02_As_published.pdf

Μπαμπινιώτης Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας.

Roy, O. (2024). *Η ισοπέδωση του κόσμου. Η κρίση της κουλτούρας και η επικράτεια των κανονιστικών προτύπων*. Εστία.

Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (2014). Ακαδημία Αθηνών.

Κική Καψαμπέλη

Μεταφράστρια

Ηλ.ταχ.: kikambelo@hotmail.com